

**MUSTAQIL TA'LIM TOPSHIRIQLARINI
BAJARISHDA NAZARIY KO'NIKMANI SHAKLLANTIRISH
(NODAVLAT OILY TA'LIM MUASSASALARINING TALABALARI
MISOLIDA)**

*Botirov Azizbek Mirzakarimovich
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti
mustaqil tadqiqotchi*

Annatsiya

Maqolada, talabalarning ijodiy izlanishlari, ularning mustaqil ta'lim topshiriqlarini bajarish jarayonidagi o'z-o'zini boshqarish tamoyillari haqida so'z yuritiladi. Jahon sivilizatsiyasiga nazar solish shuni ko'rsatadiki, har bir shaxs individuallik xususiyatiga ega ekan, ang avvalo, uning ma'naviy olamini namoyon etuvchi tafakkur tarzi, dunyoqarashining ifodasi kabi jihatlariga nazar solinadi. Shu jihatdan, har bir individ o'z tafakkur dunyosiga ega ekan, uning olam va odamni anglashdafi tafakkur dunyosi birlamchi darajaga ko'tariladi. Buning asosida esa, shaxsning kamolatga etishishi yo'lidagi izlanishlari, o'qib o'rganishi va o'zligini anglashga bo'lgan ehtiyoj bilan chambarchas bog'liqligi haqidagi tushunchalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: shaxs, talaba, izlanish, ijodskorlik, tafakkur, dunyoqarash.

Sharq xalqarining tarixiga yoki jahon sivilizatsiyasiga nazar solar ekanmiz, insoniyatning tinimzsiz harakati, izlanishlari samarasi o'laroq, hayotiy murakkabliklar, ziddiyatlar kurashlar ham maydonga kelganligini inkor etib bo'lmaydi. Insoniyatning tarixidagi bunday xususiyatlar XX asrga kelib yanada reallik kasb etdi, buning boisi uning qalb kechinmalari, harakatlari o'rtasidagi uyg'unlikning asta-sekin tartibsiz halda aks etishi bilan bog'liqdir. Bu qarashlarning zamirida har bir shaxs o'z tafakkuri mahsuli bo'lgan tushunchalra teranroq yondoshish, uni anglash, his etish kabi qator muammolarni ham yuzaga chiqardi.

Ma'rifatparvar shaxs Mahmudxo'ja Behbudiy qayd qilganidek: "Dunyoda turmoq uchun dunyoviy fan va ilm lozumdur. Zamona ilmi va fanidan bebahra millat boshqalarga paymol bo'lur" [1, 2-bet]. O'tgan asr boshlarida qayd etgan bu qarashlarning zamirida, hayotiy haqiqatlar mujassamlashgan edi, chunki dunyoviy fan va limning zaruarti, insonning tafakkur dunyosiga ta'siri kabi xususiyatlarning asosida olamni anglash tushunchasi mujassamlashgan. Zamonaviy ilm va fandan bebahra qolish, bu inson ujun juda katta fojia ekanligini alohida qayd etgan. Shuning uchun asrlar davomida shakllangan falsafiy-ma'rifiy qarashlarning zamirida ilim olish, uning

mohiyatini tafakkurda sintezlash, borliqni, o'zlikni anglashga uzviy bog'lanishini ham inkor etib bo'lmaydi.

Insoniyat XIX asr so'ngi choragi va XX asr boshlarida aql-idrokini, barcha imkoniyatini texnika taraqqiyotiga qaratishga intildi va buning uddasidan ham chiqdi. Bundan kelib chiqadigan asosiy maqsad esa, insonlarning mushkulini oson qilish edi. Shu maqsadda qancha-qancha ixtirolar maydonga keldi: elektir energiyasi kashf etildi, ishlab chiqarish dastgohlari takomillashtirildi, sanoat, fan, temir yo'l, transport, radio, telefon va hakoza yaratildi. Bularning hammasini zamirida limning birlamchiligi, uning mohiyatini, nazariyasini amaliyotga tadbog'I bilan bog'liq ediki, ammo bu tushunchalarni barchasini inson omili bilan yuzaga chiqarish an'anasini alohida qayd etish zarur.

Mustaqillik tufayli qadriyatlarimiz asosli tiklanib, yangicha tafakkur tarzi qaror topdi. Har bir sohada bo'lgani kabi, pedagogikada ham jiddiy izlanish, amaliy tushunchalar shakllanib ulgurdi, buning barchasi insonni, bevosita talabalrning keng dunyoqarashli shaxs sifatida shakllanishiga imkoniyat yaratdi.

“XXI asr odami – zamondoshlarimiz bugungi dunyoning olamiy (global) muammolarini bilish, uni echish, kurashish uchun juda yuksak aqliy mustaqillik va aqliy kenglik – boshqa sohalardan xabardorlik, intellektual salohiyatga ega bo'lishlari talab etiladi” [2, 18-bet].

Asosli qayd qilinganidek, XXI asr insoniyat tafakkuridagi evrilishlarni, uning erk va erksizligini, moddiy va moddiy boyliklarini yuzaga chiqardi. Bu jarayonda shaxs kategoriyasi, uni g tafakkur dunyosi turfa xil xislatlarini namoyot etib keldi, ammo ongli, tafakkurli shaxsgina o'zining ruhiy-ma'naviy olamini yuzaga chiqarish imkonini yuksaltirib keldi. Bularning barchasida shaxsning mustaqil qarorlari, tushunchalari birlamchilik qila boshladi.

“Zamonaviy tarbiyashunoslik ilmida ta'lim-tarbiyaning vazifasi o'quvchini zarur bilimlar yig'indisi bilan ta'minlash doirasidan chiqib va uning oldiga o'quvchi ma'naviyatini shakllantirish hamda boyitish, o'quvchida bilimlarni izchil ravishda to'ldirish, bilishga bo'lgan ichki ehtiyojni qondirish, mustaqil, mantiqiy, ijodiy fikrlay olish ko'nikmasini shakllantirish kabi sifat jihatdan yangi talablar qo'yilayapti” [3, 12-bet].

Maktabdan o'quvchi o'z ma'naviy olamini boyitishga harakat qilishi, keyinchalik talabalik davriga kelib o'z-o'zini boshqarishdagi mustaqil ko'nikmalarni yuzaga keltirish bilan birgalikda, hukumlar chiqarish, xulosa qilish imkonini kengaytiradi. Bu jarayon esa keyinchalik, talabaning mustaqil fikrlash qobiliyatini yanada teranlashtiradi.

Talabalarning mustaqil ta'lim topshiriqlarini bajarish ko'nikmasi ham, ularning maktab davridagi faoliyati bilan chambarchas bog'lanib ketadi. Bu izchillikning mohiyati shundaki, o'quvchida umumta'lim jarayonidayoq, mustqil xulosalar

chiqarish imkoniyati kengroq va asosliroq yaratilsa, ularning tushunchalarida ham ovziga xos tafakkur tarzining namoyon bo'lishi kuzatiladi. Buning uchun o'qituvchi o'z fanining xususiyatlaridan, sftsifikasidan kelib chiqib, muammoli vaziyatlarni yuzaga chiqarishi, bunda talabaning faol ishtirok etishini ta'minlashi, ularning mustaqil tushunchalarini va mulohazalarini boyishiga bevosita asos bo'ladi.

Shu o'rinda poliyak olimi V.Okonning muammoli ta'lim xususiyati haqidagi qarashlariga nazar solaylik: "Muammoli vaziyatlarni tashkil etish, muammoning shakllinishi, bu jarayonda talabalarda ko'rsatilgan yordam, muammo echimining tekshirilishi, bu jarayonda o'lashtirilgan bilimlarni tizimlashtirish va mustahkamlash singari faoliyatlar yig'indisidir" [4, 28-bet].

Darhaqiqat, qo'yilgan muammoning nazariy xusuiyatlaridan kelib chiqib, talabalarining mustaqil qarashlarini mulohazalarini tinglash jarayonida, xulosa va hukumlarning chiqarilishidagi matiqiylik, izchillik kabi xususiyatlarga jiddiy nazar solish zarurati ham yuzaga chiqadi. Har bir tushunchani to'g'vri izohlanishi, talabaning mustaiql ishga bo'lgan yondoshuvini ham naoyon etishi, tabiiy hol.

Pedagog, faylasuf olim Ya. Lernerning bu haqidagi qarashlariga diqqat qilinsa masalaning mohiyati yanada teranroq namoyon bo'ladi: "Talaba uchun yangi bo'lgan nazariy va amaliy bilimlarni ta'limning maqsad va vazifalariga monand ravishda o'qituvchi rahbarligidagi izchil faoliyatidir" [5, 67-bet]. Dars jarayonida qo'yilgan muammoning u yoki bu darajada tahlil etilishi talabada ma'lum bir tushunchani shakllanishiga xizmat qiladi, ammo shu mavzuni to'ldirish, qarashlar va xulosalarini boyitish uchun qo'shimcha nazariy-amaliy manbalar bilan shug'ullanishini talab etadi.

Nodavlat oily ta'lim muassasalarining talabalari ham boshqa oily o'quv yurtlarining talabalari barcha huquqlarga ega ekanligini qayd etgani holda, ularning mustaqil ta'lim topshiriqlaning bajarishga, mustaqil xulosalar chiqarishga bo'lgan intilishlarining birlamchilik xususiyatini ham ta'kidlash joizdir. Bu jarayonda ularning doimiy faoliyati, o'zlashtirish jarayonlariga jiddiy e'tibor berishni talab etadi [6, 7-bet].

Qayd qilingan tushunchalarga asoslangan holda, oliy ta'limning asosiy vazifalaridan biri ham, yuksak ma'naviyatli, intellektual rivojlangan, ijodiy ishlaydigan mutaxassislarni tayyorlash va ishlab chiqarishga etkazishdan iboratdir. Barcha oliy ta'lim muassasalari har doim nafaqat yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash, shu bilan uzviy birlikda, talabalarda shaxsiy fazilatlar va ijtimoiy faol qobiliyatlarni ham shakllantirish va rivojlantirish zaruratini yuzaga chiqargan.

Shu munosabat bilan, oliy ta'limda talabalarining o'zini boshqarish tizimini rivojlantirish, uning pedagogik salohiyatini chuqur o'zlashtirish, talabalarni ijtimoiy jarayonlarga faol jalb etish va ularning barcha ijtimoiy tashabbuslarini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan jarayonlarni ham inobatga olish lozim. Talaba o'zini nazorat qilishning mohiyatini teran anglagan holda harakat qilimog'I, har bir mavzuni

o'rganishda olingan tushunchalarni boyitib borishi, bu yuzasidan muloqotlar uyushtirishi, jamoaviy bo'lib bahs-munozaralarni shakllantirish, xulosalar chiqarishga intilishini ham namoyon eta olishi kerak. Bu jarayondagi tushunchalar esa, talabalar uyushmalarining pedagogik salohiyatini samarali yuzaga chiqarishni talab etadi.

Nodavlat OTMLar rivojining hozirgi bosqichida talabalar tashabbuskorligi, faolligi, o'zini o'zi nazorat qilishi kabilar muhim o'rin tutadi. Ular o'z kelajaklarini, faoliyatini ijtimoiy ehtiyojlaridan kelib chiqib, ijtimoiy-madaniy muhit bilan uyg'unlashgan holda quradilar. Zamonaviy nodavlat OTMLarda talabalarning topshiriqlarni mustaqil bajarish, o'zini nazorat qilishni rivojlantirish asosida tadqiqot muammosi aniqlanadi, bu talabalarning topshiriqlarni mustaqil bajarish va o'zini nazorat qilishning pedagogik salohiyatini yangilash mumkin bo'lgan sharoitlarni aniqlashdan iborat bo'ladi.

Ta'lim jarayonidagi o'zgarishlarnig, islohatlarning barchasi talabalarga kengroq imkoniyat berishga qaratilganligini ham alohida qayd etish lozim. Taraqqiy etgan jamiyatning yuzaga kelishi uchun bugungi yoshlarimiz, ilmi, salohiyatli shaxslar sifatida shakllangan bo'lishi kerak. Shaxsni har tomonlama rivojlantirish g'oyasini amalga oshirish, bu esa mustaqil hayotga qadam qo'ishga intilayotgan talabalarning ham o'zini boshqarish, asosli xulosalar chiqarish, erkin fikrlash zaruratini yuzaga chiqarmoqda.

Bu kabi muammoni hal qilishda tashabbuskorlik maktabgacha ta'lim muassasalari, maktab va oliy ta'lim dargohlariga tegishli bo'ladi. Chunki o'sib kelayotgan avlod taqdiri uzluksiz ta'lim tizimi bilan uzviy birlikda bo'lsagina, uning mahiyati va samarasi yorqinroq namoyon bo'ladi. Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida pedagog kadrlar tayyorlashning mavjud tizimi, maktablarda o'quv-tarbiya ishlarini tashkil etish, davlat tomonidan qo'yilgan barcha talablarga to'liq javob berishga qaratilgan choralar, tajribalar amalgam oshirilmogda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Behbudiy M. Ehtiyoji millat / Samarqand gazetasi, 1913-yil, 30-iyul.
2. Ганиев И. Миллат ва ахлоқ. Монография. – Тошкент, “Muharrir” nashriyoti, 2022. 15-бет.
3. Husanboyeva Q. Adabiyot o'qitish metodikasi va muammoli ta'lim. – Toshkent, “Innovatsiya-Ziyo”, 2022. – 404 bet.
4. Оконь В. Основы проблемного обучения. – Москва, Просвещение, 1988. – 320 с.
5. Лернер И.Я. Проблемное обучение. – Москва, Просвещение, 1974. – 298 с.
6. Nasirov A. Talaba mustaqil ishini tashkil etish, nazorat qilish va baholash tartibi to'g'risida. Ma'lumot uchun qarang: Nasirov A. Adabiyotshunoslik nazariyasi. Mustaqil ta'lim topshiriqlari. Kurs ishlari. – Samarqand, SamDU nashri, 2019. – 116 bet.